

Evangelhia Euharistiei

COLECȚIA
SFÂNTA SCRIPTURĂ PENTRU TOȚI

Coordonator și editor:
Pr. Constantin Pogor

Consiliul științific:

Vechiul Testament

Pr. Petre Semen, profesor emerit, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Pr. Ioan Chirilă, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Pr. Constantin-Horia Oancea, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

Pr. Constantin Pogor, Institut de Théologie Orthodoxe „Apôtre Paul”, Bruxelles

Noul Testament

Pr. Vasile Mihoc, profesor emerit, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

Pr. Stelian Tofană, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca

Pr. Justin Mihoc, University of Durham

Pr. Alexandru Ioniță, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

SFÂNTA SCRIPTURĂ PENTRU TOȚI
I

Evangelia Euharistiei

Scurt comentariu la *Evangelia după Ioan*

Pr. Constantin Pogor

Editura Mitropolia Olteniei Editura Universitaria Craiova

2020

Referenți științifici:

Pr. Prof. Univ. Dr. Vasile Mihoc

Pr. Prof. Univ. Dr. Stelian Tofană

Copyright © 2020 Editura Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Copyright © 2020 Editura Mitropolia Olteniei

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Mitropolia Olteniei

Corector: Andreea-Monica Chelu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

POGOR, CONSTANTIN

Evangelhia Euharistiei : scurt comentariu la Evangelhia după Ioan /

Constantin Pogor; pref.:

ÎPS Mitropolit acad. dr. Irineu Ioan Popa, pr. prof. dr. Vasile Mihoc. - Craiova:

Universitaria : Editura Mitropolia Olteniei, 2020

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-1659-2

ISBN 978-606-731-084-9

I. Irineu, arhiepiscop al Craiovei și mitropolit al Olteniei (pref.)

II. Mihoc, Vasile (pref.) 2

© 2020 by Editura Universitaria

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Dacă unii gânditori s-au interogat în ce măsură secolul următor va mai fi sau nu unul religios ori, mai exact, mistic, noi creștinii ne întrebăm, cât timp și în ce măsură vom avea capacitatea și predispoziția să-L păstrăm în inimi pe Domnul nostru Iisus Hristos. Spațiul și contextul în care Biserica își desfășoară activitatea dumnezeiască are din ce în ce mai puține motive să se mai revendice din etosul creștin. Omul, de mult timp îndepărtat din centrul Universului de proprii umaniști – ce abia îl așezaseră acolo emfatic și luciferic –, rățăcește pe pământ, într-o căutare frenetică, alimentată de diverse temeri și comportamente hedoniste. Nihilismul, devenit pentru mulți standard de viață, împiedică omul să-și înalțe privirea spre cer, pentru ca acesta din urmă să nu îndrăznească să-și depășească orizontul strâmt al supraviețuirii într-o lume care, ori îl încorsetează, căci i-a devenit prea mică pentru satisfacerea desfătărilor, ori îl „animalizează”, prin refuzul conștient al ascultării poruncilor în smerenie și iubire față de aproapele.

Într-o societate nihilistă și secularistă, asemănătoare celei de astăzi, se pare că, gândirea occidentală încă mai are baze creștine (Michel Onfray), în condițiile în care, triumfal și fatidic în anul 1917, Max Weber (și după el Marcel Gauchet în anul 1985) anunța și prezenta ca ineluctabilă „dezvrăjirea lumii”, altfel explicat, eliberarea acesteia de sub imperiul practicilor religioase provocate de credința într-o forță superioară și misterioasă. Doar că lumea se zbate, mai ales de la momentul iluminării propuse de Revoluția franceză și

corifeii acesteia, într-o masă de violență nemaîntâlnită, în care omul, deși grandilocvent evocat ca fiind centrul Universului, face obiectul unei morți anunțate și planificate. Genocidele și pogroamele specifice modernității sunt fiicele cultului plăcerii și mândriei, tămâiat de omul aflat în stare de răzvrătire, ce consideră că, prin uciderea programată a lui Dumnezeu, își prelungește viața pe acest pământ, loc paradiziac pentru unii, puțini la număr, sau iad, pentru cei mulți. Eliberarea propusă de postmodernism își dezvăluie limitele unei vieți lipsite de esență și fericitate, pentru că augmentarea omului, dorită atât de mult în ziua de față, nu face decât să descopere chipul hidos al dublului discurs al imenselor beneficii aduse de raționalizarea tuturor aspectelor vieții umane (Părintele Jean Boboc). Progresele științei farmecă omenirea, însă în sens negativ, propundu-i aici și acum premisele unui nou și peren Eden, spațiu supus totuși stricăciunii.

În ce măsură impasul în care se zbate umanitatea poate fi creuzetul necesar revenirii la religiozitate, la regăsirea cu Ființa supremă, la Dumnezeu creștin (după cum speră și Michel Houellebecq), doar trecerea timpului ne va oferi un răspuns. Știm însă, cu siguranță, că porțile iadului nu vor reuși să biruiască Biserica lui Hristos (Mt XVI,18). Din acest motiv, suntem chemați să ascultăm de dumnezeiasca poruncă de a merge și de a învăța la toate neamurile, pentru a le putea boteza, prin liber consimțământ, în numele Preasfintei Treimi. Și, după cum ne-a atenționat Mântuitorul nostru Iisus Hristos, pentru a putea beneficia de rod însutit, este imperativ ca sămânța să ajungă în pământul bun și să fie fertilă (Mt XIII,1-9.18-23//Mc IV,3-9.13-20//Lc VIII,5-15). Nădăjduim și rugăm pe Bunul Dumnezeu ca această

colecție, inițiată de Părintele Constantin Pogor, să rodească în inimile cititorilor credința corectă și să clarifice fiecareia dintre noi drumul spre mântuire.

Deși libertatea oferită Bisericii noastre de sub totalitarismul socialist s-a realizat de aproape trei decenii, ne sunt încă necesare astfel de inițiative de răspândire responsabilă și clară a Cuvântului lui Dumnezeu. Vestea cea Bună a izbăvirii noastre are nevoie să fie condensată și transpusă pertinent în cuvintele și simțămintele specifice fiecărei generații. Faptul că Îl adorăm pe Iisus Hristos în libertate, ne invită să lucrăm cât se poate de sârguincios în via Domnului și să cunoaștem cât mai mult posibil Sfintele și dumnezeieștile Scripturi.

După cuvântul Psalmistului, la acest început de colecție, nu pot decât să vă adresez invitația: „Veniți și vedeți lucrările lui Dumnezeu” (Ps LXV,4).

ÎPS Academician Dr. Irineu,
Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei

Ideea inițierii unei colecții de diseminare și tâlcuire a cărților Sfintelor Scripturi s-a cristalizat cu ocazia apariției în lume a unui virus, ce a dus la oprirea aproape generalizată a sistemelor economico-sociale din majoritatea țărilor europene și nu numai. Constatând cu mult înainte lipsa sau slaba alfabetizare evanghelică în rândul creștinilor ortodocși din afara țării, momentul pandemiei a devenit o ocazie extraordinară de a transmite celor aflați în însingurare mesajul Domnului nostru Iisus Hristos. Noile condiții de organizare a timpului și accesul neîngrădit la sistemul informatic au permis accelerarea interesului față de Biserică și de învățătura ei. Deși caracteristicile comunităților ortodoxe românești din diaspora încep să se diferențieze din ce în ce mai mult față de Biserica din țară, se poate vorbi, în general, de o anumită sete de cunoaștere corectă a credinței strămoșești. Dacă activitatea pastorală pe care am desfășurat-o în Occident, în cei peste zece ani de preoție (prezviterat), mi-a permis să intru în contact cu frați creștini proveniți din toate colțurile țării, totodată ea mi-a dezvăluit și imensa necesitate de (re)evanghelizare a ortodocșilor români. Aceeași constatare am putut să o verific și în țară, acasă, cu ocazia vizitelor familiale sau activităților academice. Astfel, dacă puțini sunt cei care citesc și cunosc cuvintele Scripturii, și mai puțini sunt cei care stăpânesc învățătura de credință a Sfintei noastre Biserici.

Din aceste considerente, și nu numai, colecția intitulată „Sfânta Scriptură pentru toți” (SSPT) are vocația să devină un instrument de lucru indispensabil

în activitatea de catehizare a adulților ce doresc să îmbrățișeze Ortodoxia, să-și fortifice reperele credinței, să devină nași de botez ori de cununie sau să-și adape setea de cunoaștere și înțelegere a tainelor dumnezeiești. De asemenea, seria poate fi destinată și elevilor din Seminariile teologice, candidaților la Facultățile de Teologie sau membrilor Bisericii care se ostenesec să răspândească Cuvântul Domnului prin omilii și cuvântări. Nu în ultimul rând, comentariile prevăzute pentru fiecare carte scripturistică, pot constitui pentru credinciosul derutat de avalanșele produse de secularizarea societății și, mai ales, de secularismul ambiant, un reper atât duhovnicesc, cât și intelectual.

Colecția de față are drept scop facilitarea accesului la textul scripturistic și prezentarea unei lecturi vii, actuale și dinamice. Deși comentariile ce vor fi propuse nu au vocație academică, ele nu vor fi văduvite de exigențele unei abordări științifice. Autorul fiecărui volum se va îngriji să reamintească din înțelepciunea Sfinților Părinți și să valorifice cele mai recente comentarii și analize științifice ale textului scripturistic, urmărind astfel să pună la dispoziția cititorului un volum de dimensiuni reduse, ușor de parcurs, care să aibă în vedere contextualizarea și actualizarea învățăturii de credință ortodoxă. Și, pentru facilitarea accesului la Sfintele Scripturi, în întreaga serie de comentarii, textul biblic utilizat în volum va fi preluat din cea mai răspândită tipăritură a Sfintei Scripturi în limba română. Este vorba de *Sfânta Scriptură sinodală*, publicată de Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă din cadrul Bisericii Ortodoxe Române.

Conștienți că această împletire metodologică va fi în mod inevitabil supusă stângăciilor ori

neajunsurilor personalității fiecărui autor, rugăm cititorul să îngăduie această lipsă din partea noastră.

Închei această concisă prefață cu un cuvânt de mulțumire adresat Înaltpreasfințitului Părinte Academician Dr. Irineu, Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei, ce a acordat arhierasca sa binecuvântare și căruia i se datorează în întregime publicarea acestei colecții.

Pr. Dr. Constantin Pogor

Domnului meu și Dumnezeuului meu

Tânărul și harnicul cercetător al Sfintei Scripturi, care este Părintele Dr. Constantin Pogor, ne oferă un binevenit scurt comentariu la Evanghelia de la Ioan. L-a gândit nu atât pentru specialiști, ci pentru o audiență cât mai largă, adică pentru toți cei care doresc să descopere nebănuitele frumuseți ale acestei Sfinte Evanghelii. Cu referințe bibliografice și cu precizări exegetice de nivel înalt, autorul reușește însă să capteze și atenția specialistului, cu noi întrebări adresate textului și cu sugestii teologice de calitate. Exegetul nu se dezmințe. Este cucerit de text și – prin tot ceea ce oferă această carte – mijlocește și cititorilor o experiență similară. Consider că puține lucruri în viața aceasta pot fi mai de preț și mai luminoase decât a te lăsa cucerit de Evanghelia de la Ioan și de Cuvântul și Fiul Dumnezeu, despre care ea dă o mărturie într-un mod atât de înalt.

Surprinde, oarecum, chiar titlul acestui comentariu. *Evanghelia Euharistiei* ne atrage atenția că, dacă în Evanghelia a patra lipsește istorisirea despre instituirea Sfintei Euharistii în Joia cea Mare (pe care o aflăm în toate cele trei Evanghelii sinoptice și la care se referă cu mare claritate și Apostolul Pavel în I Cor XI,23-25), în schimb, relatarea ioaneică cu detalii specifice despre înmulțirea pâinilor, urmată de cuvântarea Domnului despre *Pâinea vieții* (In VI,1-15.22-59), iar apoi istorisirea într-o perspectivă clar euharistică a arătării lui Iisus Hristos Cel înviat pe țărmul Mării Tiberiadei și a „prânzului” la care El îi invită pe ucenici (XXI,1-14), ca și multe alte trăsături și nuanțe prezente cam peste tot în paginile acestei

Evanghelii (de pildă, referirea la sângele și apa care au curs din coasta Mântuitorului), ne obligă să acceptăm că, un astfel de titlu, nu este nicidecum inadecvat. Cât de incompletă ar fi învățătura Bisericii despre Sfânta Euharistie, precum și cea despre necesitatea absolută și importanța unică a împărtășirii noastre din Pâinea cea vie a Trupului și Sângelui Mântuitorului fără Evanghelia de la Ioan!

Această Sfântă Evanghelie este, în ansamblul ei, de o importanță unică. Evangheliile sinoptice – cu multe și foarte mari asemănări între ele, dar și cu deosebiri de perspectivă și detaliu de interes major pentru cercetarea exegetică – se prezintă drept scrieri unice, extrem de necesare și importante pentru nevoile catehezei creștine a epocii apostolice și, în general, ca surse pentru teologia creștină, pentru propovăduitorii Evangheliei și, nu în ultimul rând, pentru toți credincioșii. Această situație, valabilă atunci, în veacul apostolic, nu este mai puțin valabilă după aceea. Ba, putem spune că, după perioada apostolică și în continuare până astăzi, tot mai departe în timp de epoca martorilor direcți ai vieții și ai învățăturii Mântuitorului, relatările evanghelice au avut și au o importanță fără seamăn. Sfântul Ioan știa, desigur, foarte bine istorisiri și mărturisiri ca cele cuprinse în Evangheliile sinoptice. El a cunoscut și aceste Evanghelii care precedă, cronologic, Evanghelia care-i poartă numele, cel puțin – spun specialiștii –, Evanghelia de la Marcu.

Sfântul Ioan, „fiul lui Zevedeu”, „ucenicul pe care-l iubea Iisus”, cum se numește el însuși în mod repetat în scrierea sa (In XIII,23; XIX,26-27; XX,2-10; XXI,7.20; cf. XVIII,15-16), ca unul dintre cei dintâi chemați la apostolat, are, la rândul lui, un rol extrem

de important ca martor direct – ocular și auricular (I In I,1-4) – al vieții, morții și învierii lui Hristos, al învățaturii Sale și al întregii Sale lucrări mântuitoare. Cunoscând, cel puțin parțial, cum am spus, mărturiile scrise mai înainte despre Hristos, Sfântul Apostol Ioan a simțit nevoia să abordeze încă o dată istorisirea despre Mântuitorul lumii, de data aceasta, dintr-o perspectivă cu totul nouă și fără precedent, dar nu mai puțin ferm ancorată în istoria vieții și lucrării mântuitoare a lui Iisus din Nazaret, adică în evenimente istorice la care a participat direct. O perspectivă aureolată de o adâncă, pătrunzătoare și, mai ales, dumnezeiește inspirată reflexie teologică. Evanghelia sa a fost caracterizată încă din vechime ca fiind „duhovnicească”, în sensul că, ea oferă și o înțelegere, am spune, metaistorică și supranaturală, mijlocită prin însăși mărturia (cf. In XV,26) și prin călăuzirea Duhului Sfânt (XVI,13) despre Hristos și lucrarea Sa mântuitoare.

Pe linia a ceea ce devenise deja o fermă tradiție, în ce privește conținutul propovăduirii apostolice (*kērygma*), Evanghelia de la Ioan prezintă cele întâmplate din zilele lui Ioan Botezătorul și până la preamărirea lui Hristos și la arătările Sale postpascale (cf. Fap I,21-22). Chiar de la începutul Evangheliei, autorul ține să ne vorbească despre divino-umanitatea lui Iisus Hristos, Cuvântul Cel veșnic al lui Dumnezeu (*Logos-ul*) și Care este El însuși Dumnezeu adevărat („Dumnezeu era Cuvântul” – In I,1), ce S-a întrupat, făcându-Se astfel revelația supremă a lui Dumnezeu pentru noi („Și Cuvântul trup S-a făcut și s-a sălășluit între noi și noi am văzut slava Lui” – I,14). În ansamblul ei, Evanghelia răspunde în modul cel mai înalt, mai clar și mai convingător la întrebarea fundamentală pe

care oamenii și-au adresat-o, ce a generat atâtea discuții și dispute în decursul istoriei creștine și care rămâne mereu actuală: „Cine este Iisus Hristos?”. Răspunsul Evanghelistului la această întrebare, oferit în exprimări și în dovediri fără seamăn, nu vizează simpla satisfacere a curiozității noastre, ci are în vedere un obiectiv precis, anume aducerea oamenilor la credința în Hristos Dumnezeu. Sfântul Ioan o spune repetat și în variate feluri, formulând cu precizie acest scop spre finalul scrierii sale: „Deci și alte minuni a făcut Iisus înaintea ucenicilor Săi, care nu sunt scrise în cartea aceasta. Iar acestea s-au scris ca să credeți că Iisus este Hristosul, Fiul lui Dumnezeu, și, crezând, să aveți viață în numele Lui” (XX,30-31).

Cine descoperă cu adevărat Evanghelia de la Ioan nu poate decât să se atașeze cu toată ființa de această scriere sfântă și cu totul extraordinară, adică de mărturia fără seamăn a Apostolului iubirii despre Hristos, Mântuitorul lumii. Mijlocindu-ne, prin această carte concisă și luminoasă, o astfel de descoperire, Părintele Constantin Pogor merită toată aprecierea și toată recunoștința noastră.

Pr. Prof. Univ. Dr. Vasile Mihoc

Greu și anevoios lucru este să cugete cineva la cuvintele dătătoare de viață ale Sfințelor Scripturi, însă, și mai dificil este să înțeleagă Sfânta Evanghelie de la Ioan¹. Binecunoscută creștinilor ce participă la Sfânta Liturghie duminicală, această Evanghelie are cinstea să fie rostită sau cântată în cadrul Sfintei Liturghii din Noaptea de Înviere².

În rândurile ce urmează, nu mi-am propus să realizez un comentariu științific, patristic ori teologic, în sensul dogmatic, ci, mai degrabă, o

¹ Textul acestei Sfinte Evanghelii este preluat din „Biblia sau Sfânta Scriptură” tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a PF Părinte Patriarh Daniel, cu aprobarea Sfântului Sinod (2015). Pentru a nu îngreuna cititorul, prea puțin familiarizat cu problemele ce țin de critica textuală, nu am procedat la modificări ale textului, pe care, dealtminteri, neajunsurile de traducere le-ar fi reclamat judicios, ci, am semnalat pe alocuri și chiar detaliat, dificultățile legate de transmiterea textului biblic. În legătură cu aceste aspecte, trebuie precizat că, de mult timp, se simte nevoia imperativă a unei traduceri care să emane din spațiul ortodox, care să aibă la bază o singură tradiție textuală și care să surprindă atât dinamica evoluției limbii române, cât și cele mai recente descoperiri de ordin științific, prin propunerea unui aparat critic actualizat și însoțit de o serie de note explicative. Cu atât mai mult cu cât, odată cu descoperirea manuscriselor biblice și sectare de la Marea Moartă, cunoștințele noastre despre textul biblic s-au dezvoltat considerabil.

² Este vorba de un fragment, numit în mod obișnuit „pericopă evanghelică”, din Evanghelia de la Ioan, primul capitol, versetele de la 1 la 17. Sub formă prescurtată se scrie: In 1,1-17.

lectură duhovnicească selectivă, comprehensibilă și dinamică. În acest sens, am cules din fiecare din cele trei posibile moduri de citire, învățăturile și informațiile folositoare sufletului, având grijă ca gândurile și comentariile așternute, să fie precum nectarul florilor pe care îl adună sârguincios în ogorul Domnului, harnicele albine despre care făcea referire și Sfântul Vasile cel Mare.

Am socotit potrivit să deschid colecția de față cu prezentarea Sfintei Evanghelii după Ioan, mai ales datorită învățăturilor înalte pe care le expune și care invită sufletul, însetat de cunoașterea dumnezeiască, să nu amâne purcederea la citirea și tâlcuirea lor. Și, pentru că unii sunt lipsiți de acel ajutor ermineutic despre care amintea ministrul etiopian de finanțe în cartea *Faptele Apostolilor* VIII,26-39, când exclama: „Cum aş putea să înțeleg dacă nu mă va călăuzi cineva ...” (VIII,31)³, în comentariul de față ne propunem, împreună cu Evanghelistul Ioan, să înțelegem cine este Iisus Hristos, Mielul lui Dumnezeu, Acel Mesia mult-așteptat, și, totodată, să credem că El este Fiul lui Dumnezeu.

În ceea ce privește redactarea comentariului, am avut drept model de lectură și abordare⁴, aleasa

³ Famenul reginei Candachia, mai-marele vistieriei acesteia, căuta să tâlcuiască Is LIII,7: „... ca un miel spre junghiere S-a adus și ca o oaie fără de glas înaintea celor ce o tund, așa nu Și-a deschis gura Sa”.

⁴ Primul comentariu „ortodox” la această Sfântă Evanghelie, ce a fost scris între anii 226-248, aparține lui Origen (aprox. 185-254), mare exeget și teolog creștin. Se pare că, înaintea lui – ne lasă să înțelegem chiar Origen –, gnosticul de tradiție valentiniană, Heracleon, alcătuiască o astfel de lucrare (ORIGEN, *Scrieri alese, Partea a II-a: Exegeze la Noul*

citire „lăuntrică” realizată de Părintele Arhim. Andrei Scrima. Lucrarea sa a făcut obiectul a două traduceri în limba română: prima – ce comportă tâlcuirea capitolelor XVIII-XXI – editată cu titlul *Comentariu la Evanghelia după Ioan* (colecția „Înțelepciune și credință”), București, Editura Humanitas, 2003, iar cea de-a doua – aproape integrală – cu denumirea *Comentariu integral la Evanghelia după Ioan*, București, Editura Humanitas, 2008. Singura traducere exhaustivă se întâlnește în *L'évangile de Jean. Un commentaire*, Paris, Cerf, 2017, text ce încorporează și un ultim capitol. Această ultimă ediție îmi este familiară și se regăsește în referințele mele bibliografice. Deși mi-a servit drept model, nu de puține ori, comentariile mele reflectă propriile concluzii exegetice și cugetări ermineutice. Urmând uzanțelor – însă fără a încărcă prea mult textul cu note de subsol –, acolo unde este cazul, voi menționa autorii pe care îi citez, inclusiv atunci când redau unele din roadele finei intuiții ale analizei Părintelui Arhim. Scrima. Datoriez acestuia mai ales noul suflu ermineutic, pe care, sper, la rândul-mi, să-l fi transmis prin această modestă contribuție.

Nu puțină a fost și influența pe care Profesorul Jean-Marie Sevrin (Universitatea catolică din Louvain) mi-a insuflat-o, în cadrul studiilor postuniversitare, cu ocazia lecturii narrative a acestei Sfinte Evanghelii. Am păstrat de la meritul Profesor acuratețea analizei biblice și entuziasmul parcurgerii unui text plin de înțelesuri, constituit dintr-o rețea de sensuri ce solicită atenția și bagajul atât scripturistic, cât și teologic al oricărui cititor.

Testament. Despre rugăciune. Filocalia [PSB, 7], București, IBMBOR, 1982, pp. 133-192).

Părintele Profesor Vasile Mihoc, căruia îi mulțumesc pentru cuvântul introductiv, este cel de la care am înțeles în ce mod Evanghelia de la Ioan respiră Taina Sfintei Euharistii. În scurta, dar totodată înălțătoarea perioadă pe care am petrecut-o împreună, am învățat cum practica (slujirea Sfintei Liturghii) și teoria (citirea Sfintelor Scripturi) nu întâmpină niciun fel de obstacol în a se împleni și completa armonios.

De un mare ajutor mi-a fost părerea avizată și lectura riguroasă realizată de Părintele Profesor Stelian Tofană. Îi datorez multe comentarii constructive și o serie de corecturi, ce mi-au permis să îmbunătățesc substanțial lucrarea de față.

De asemenea, mulțumesc soției mele, prezvitera Andreea, pentru răbdarea și susținerea morală arătată, fără de care nu aș fi putut duce la bun sfârșit această întreprindere. Mulțumesc și fiicelor noastre Maria-Rebecca și Filothea-Rahela pentru bucuria cu care m-au însoțit pe acest drum, trăind cu nădejdea că vor purta neîncetat în inimile lor pe Mirele nostru Veșnic.

Fără ajutorul Maicii Domnului, cea care a binecuvântat această lucrare, nimic nu s-ar fi putut împlini spre slava lui Dumnezeu.

Praznicul împărătesc
Dumnezeiasca Arătare a Preasfintei Treimi

Pr. Constantin Pogor
Bruxelles